

FÜLÖP MIHÁLY

Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945).

A genezis és az olaszországi precedens

A hidegháború eredetét, keletkezésének körülményeit bemutató könyvtárnyi irodalom hatvan évvel az események bekövetkezése után sem tárgyalja önállóan a három szövetséges nagyhatalom, az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió egyetlen, a második világháború befejező szakaszában működő *tárgyalási fórumának*, a londoni Európai Tanácsadó Bizottságnak (*European Advisory Commission – EAC*) születését és működését. Pedig a moszkvai külügyminiszteri értekezleten, 1943. október végén létrehozott és az 1945 nyarán a potsdami konferencia által feloszlatott testület döntő szerepet játszott Németország megszállási övezeteinek kialakításában, a berlini Szövetséges Ellenőrző Testület felállításában, a háború utáni Németország, és ezzel Európa sorsának meghatározásában. A „Három Nagy” egyezségei (a negyedik tag, Franciaország 1944. novemberi felvétele érdemileg már nem változtatott döntésein) Németország és Berlin négyhatalmi, fél évszázadig tartó megszállásához vezetett. A teheráni, jaltai és potsdami értekezletek, a csúcsdiplomácia árnyékában működő fórum elhatárolta a németországi szövetséges megszállási övezeteket, megfogalmazta a német megadási okmányt (amit aztán nem használtak fel), a berlini Szövetséges Ellenőrző Testület alapokmányát, hat kiegészítő egyezményt, valamint az ausztriai szövetséges ellenőrzés és megszállási övezetekre osztás szerződéseit. A Bizottság a szövetséges nagyhatalmaknak a háború befejezése utáni időszakra (az európai béke rendezés központi kérdésében) kidolgozott terveit egyeztette össze.

Miért temette maga alá a testület tárgyalásainak emlékét a hidegháború? A történetírás – Keleten és Nyugaton egyaránt – közel fél évszázadon keresztül a háborúban szövetséges nagyhatalmak egymással szembe fordulásának okait és felelőseit kutatta. Ebben a megközelítésben az Európai Tanácsadó Bizottság eredeti céljához, a közös, háromoldalú európai politika kialakításának ambíciójához mérten „hatalmas bukás-

nak”¹ bizonyult, „általános csalódást keltett”² és „a kétértelműség diadalát”³ jelentette. A testületet létrehozói kezdettől korlátozott, tanácsadói szereppel ruházták fel. Az amerikai elnök és a külügyminisztérium a döntések halogatására használta, a szovjet vezetők nem engedték beleszólni a kelet-európai fegyverszünetek kidolgozásába. Tevékenysége sokszor hónapokra megbénult. Ez történt 1944 tavaszán és az európai háború utolsó hónapjaiban. Az antifasiszta koalíció bomlása, a hidegháború kibontakozása elsodorta – a szövetséges együttműködés mulékony fórumának bizonyuló – testület emlékét. Az Európai Tanácsadó Bizottság története azért sem illeszkedett a kelet–nyugati szembenállás okait kutató irodalom alapkérdéseihez, mivel ez az angol kezdeményezésre született tárgyalási fórum nem annyira a szovjet–amerikai, hanem jórészt az angol–amerikai ellentétek színterévé vált.⁴ Ráadásul az Európai Tanácsadó Bizottság tárgyalásainak legfőbb hasznát sem lehetett elismerni, pedig volt ilyen. Sikertől elkerülni ugyanis a háború végén Németország minél nagyobb részének, fővárosának, Európa szívének megszerzéséért folytatott katonai versenyfutást és az újabb háborús összeecsapás bekövetkeztét. Elszórt utalásokon kívül alig találunk a szakirodalomban és a visszaemlékezésekben nyomokat a testület történetének rekonstruálására. A korabeli amerikai (George Kennan, Philip Mosely) és angol (Sir William Strang) résztvevők írásai a hidegháború szellemében születtek.⁵ A szovjetekkel közösen kialakítandó Németország-politika kudarcáért, a berlini blokád után a megszállásiövezet-felosztás kialakításánál elköve-

¹ Bruce KULICK: The Genesis of the European Advisory Commission. *Journal of Contemporary History*, 1969/4.

² Andrew WILLIAMS: *Failed Imagination? New World Orders of the Twentieth Century*. Manchester University Press, 1998. 163.

³ Bruno ARCIDIACONO: *Le „précédent italien” et les origines de la guerre froide. Les alliés et l’occupation de l’Italie 1943–1944*. Bruylant, Bruxelles, 1984. 384.

⁴ Keith SAINSBURY: *The Turning Point. Roosevelt, Churchill, and Chiang Kai-Shek, 1943. The Moscow, Cairo and Teheran Conferences*. Oxford University Press, 1985., és uő: *Churchill and Roosevelt at War: The War They Fought and the Peace They Hoped to Make*. Macmillan, London, 1996.; Robert M. HATHAWAY: *Ambiguous Partnership. Britain and America, 1944–1947*. Columbia University Press, 1981.; Warren F. KIMBALL: *The Juggler. Franklin Roosevelt as Wartime Statesman*. Princeton University Press, 1991.; Warren F. KIMBALL: *Forged in War. Roosevelt, Churchill, and the Second World War*. William Morrow, New York, 1997.; Robert KALLEK: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy*. Oxford University Press, 1979. 317–539.; Robin EDMONDS: *The Big Three: Churchill, Roosevelt and Stalin in Peace and War*. Penguin, London, 1991.

⁵ George KENNAN: *Memoirs 1925–1950*. Hutchinson, Boston, 1967. 164–188.; Philip E. MOSELY: *The Kremlin and World Politics*. Vintage Books, New York, 1960. (A kötet közli az 1950. áprilisban és júliusban a *Foreign Affairs*-ben publikált írásait, az utóbbi címe: The Occupation of Germany: New Light on How the Zones Were Drawn. 580–605.) – William STRANG: *Home and Abroad*. Andre Deutsch, London, 1956.

tett „mulasztásokért”⁶ igyekeztek a szovjet félre, illetve az amerikai elnökre és katonákra hárítani a felelősséget. A háború utáni amerikai tervezést összefoglaló munka sem szentel két oldalnál többet a testületnek.⁷

Az EAC történetével kapcsolatban egy sor kérdés merül fel. Volt-e esély arra, hogy a három szövetséges nagyhatalom háború utáni terveit összeegyeztesse, közös Európa- és Németország-politikát dolgozzon ki? Ki szorgalmazta, és ki akadályozta a közös politika kialakítását? Miért oltották ki egymást a nagyhatalmak tervei? A „nyugati” nagyhatalmak szovjetellenes összefogása, vagy ellenkezőleg, egymással szembeni érdekellentétei jellemezték az EAC munkáját? Milyen szerepe volt a testületnek a Németországra és szövetségeseire kényszerített kapitulációs okmányok és fegyverszüneti egyezmények megszövegezésében? Hogyan befolyásolták az EAC-ben megkötött szövetséges egyezmények az antifasiszta koalíció háborús stratégiáját? Mi volt az összefüggés az olasz „precedens” (vagyis a fegyverszünet kizárólagos angol–amerikai ellenőrzése), a német megszállási övezetek kialakítása és Churchill–Sztálin „százalékos” egyezsége, Európa érdekszférákra való osztása között? Mi az eredője annak az amerikai obstrukciónak, ami az EAC működését kezdettől akadályozta, a háború befejező szakaszában pedig lehetetlenné tette? Milyen szerepe volt ebben az amerikai katonai vezetésnek? Milyen következményei voltak az „egyenjogú” és paritásos szövetséges együttműködés kudarcának az olaszországi tanácsadó bizottság esetében?

Munkám első részében a szövetségesek „Háromhatalmi Tervezési Szervezetének”, az európai kérdések „leszámító” testületének⁸ szánt European Advisory Commission, valamint az Italian Advisory Commission geneziséét az amerikai és angol diplomáciai okmányok⁹ alapján két szempontból tekintem át: a testületek munkáját sokszor korlátozó ame-

⁶ A blokádot Sztálin azért valósíthatta meg 1948 júniusa és 1949 májusa között, mert nem egyeztek meg előre a berlini nyugati megszállási övezetek szárazföldi összeköttetésének kérdéséről.

⁷ Harley NOTTER: *Postwar Foreign Policy Preparation 1939–1945*. Washington, 1949. 228–229.; *Post World War II Foreign Policy Planning. State Department Records of Harley A. Notter, 1939–1945*. Ed.: Edouard MARK. Congressional Information Service, 1987.

⁸ „Three Power Planning Organization”, „Anglo-American-Soviet clearing house for certain European questions” – lásd: William Strang (Foreign Office) 1944. április 12-i emlékirata Stettinius amerikai külügyminiszter-helyettesnek – *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers 1944*. vol. I. General. United States Government Printing Office, Washington, 1963. (a továbbiakban FRUS) 29.

⁹ Ezúton mondok köszönetet a Hungarian–American Commission for Educational Exchange–Magyar–Amerikai Fulbright Bizottságnak és a Politikatörténeti Alapítványnak az amerikai fővárosban a National Archives and Record Administration, College Park, Maryland (a továbbiakban NARA) irataiban folytatott kutatásaim támogatásáért. A Public Record Office, Foreign Office, Kew iratainak jelölése a továbbiakban PRO FO, illetve CAB, azaz Cabinet Papers, valamint PREM, azaz Prime Minister Papers.

rikai diplomácia¹⁰ Bizottságokra vonatkozó állásfoglalásainak hátterét, illetve a háromhatalmi tárgyalási fórumok helyét és szerepét mutatom be a szövetségesek háborús tervezésében.¹¹

Az „elmélet”: a Foreign Office 1943. május 25-i európai terve

A szövetséges nagyhatalmak közös európai politikáját Gladwyn Jebb, a Foreign Office Economic and Reconstruction Department (Gazdasági és Újjáépítési Főosztály) 1942 júniusában kinevezett vezetője a casablancai értekezlettel egy időben dolgozta ki az angol külügyminisztérium egyik manzárdszobájában.¹² Az 1942. őszi „négyhatalmi terv” (*The Four Power Plan*)¹³ után a Foreign Office európai terve (*United Nations Commission for Armistice and Post-Armistice Problems in Europe* – az Egyesült Nemzetek európai bizottsága a fegyverszüneti és a fegyverszünet utáni időszakra)¹⁴ azért született, hogy a háború alatti együttműködést

¹⁰ A Németországra vonatkozó terveket dolgozta fel Edward John Francis THOMAS *The European Advisory Commission and Allied Planning for a Defeated Germany, 1943–1945* című publikálatlan értekezése (American University, 1981. Library of Congress, mikrofilmtár), valamint John L. SNELL: *Wartime Origins of the East-West Dilemma over Germany*. The Hauser Press, New Orleans, 1959.; John H. BACKER: *The Decision to Divide Germany: American Foreign Policy in Transition*. Duke University Press, 1978.; Tony SHARP: *The Wartime Alliance and the Zonal Division of Germany*. Clarendon Press, Oxford, 1975.; Daniel J. NELSON: *Wartime Origins of the Berlin Dilemma*. University of Alabama Press, 1978.; Warren F. KIMBALL: *Swords or Plowshares? The Morgenthau Plan for Defeated Nazi Germany, 1943–1946*. J. B. Lippincott, Philadelphia, 1976.

¹¹ A háború utáni tervekről lásd például a következő összefoglalásokat: *Vostocsnaja Evropa v dokumentach Rossijskikh archivov 1944–1953*. Tom I. 1944–1948. Moszkva–Novoszipirszk, 1996.; Vladislav ZUBOK–Constantine PLESHAKOV: *Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev*. Harvard University Press, 1996.; Vojtech MASTNY: *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years*. Oxford University Press, 1996.; V. M. MOLOTOV: *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics. Conversations with Felix Chuev*. Ivan Dee, Chicago, 1993.; Caroline KENNEDY-PIPE: *Stalin's Cold War. Soviet Strategies in Europe 1943–1956*. Manchester University Press, 1995.; Graham ROSS: *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo–Soviet Relations 1941–1945*. Cambridge University Press, 1984.; John Lewis GADDIS: *We Now Know*. Clarendon Press, Oxford, 1997.; Marc TRACHTENBERG: *A Constructed Peace. The Making of the European Settlement 1945–1963*. Princeton University Press, 1999.; Geir LUNDESTAD: *The American Non-Policy Towards Eastern Europe 1943–1947*. Oslo, 1978.; *Plans des temps de guerre pour l'Europe d'après guerre 1940–1947*. Ed. Michel DUMOULIN. Bruylant, Bruxelles, 1995.

¹² *The Memoirs of Lord Gladwyn*. Weidenfeld and Nicholson, London, 1972. 108.

¹³ Eden 1942. október 16-án adta át Churchillnek a tervet, amely az Egyesült Államok korlátozott európai jelenlétét tételezte a háború után, a szovjet barátság elnyerése érdekében „kemény” vonalat irányzott elő Németország megbüntetésére. Lásd Graham Ross: i. m. 31.

¹⁴ Az 1943. január 13-i tervet tekinthetjük az Európai Tanácskozó Bizottság működési alapelvei első megfogalmazásának.

a Szovjetunióval a békeidőszakban is fenn lehessen tartani. Az angol tervek abból indultak ki, hogy az ellenségeskedések megszűnte után röviddel az Egyesült Államok visszavonul Európából, Nagy-Britannia pedig egyedül nézhet szembe a világ legerősebb szárazföldi hatalmával, a Szovjetunióval. Az újabb, a harmadik világháború kitörését, Európa két, egymással szemben álló katonai tömbbe szerveződését csak a szövetséges nagyhatalmak közös, európai politikájának kialakításával lehetett elkerülni.

Az angol kormány székhelyén, a Whitehallban tudatában voltak annak, hogy a szövetség, amint elérte célját – Németország legyőzését –, mint oldott kéve hullhat szét. Különösen érvényes volt ez a szovjet–amerikai–angol „furcsa szövetségre”.¹⁵ Ennek dacára a társadalmi rendszerek különbözőségét Londonban nem tekintették a békerendezésnél akadálynak.¹⁶ Az angol kormány nemcsak lehetségesnek, hanem szükségesnek tartotta a „Nagy Koalíció” összekovácsolását, a Szovjetunióval olyan politikai együttműködés kialakítását, ami túléli az ellenségeskedések befejezését. A felszabadított európai területek kormányzása, a háború utáni rend alapjainak közös tervezése eszményi terepnek ígérkezett a Hitler Szovjetunió elleni támadásával létrejött katonai „társulás” tartós szövetséggé alakítására. A háborús fordulat évében, 1943 elején a Foreign Office tisztviselőinek tehát arra a kérdésre kellett választ találniuk: hogyan oldható meg a katonai együttműködésen túlmutató politikai együttműködés a felszabadított Európában? A feladatot Gladwyn Jebb kapta, aki Nigel Ronald államtitkár-helyettes felügyelete alatt, Samuel Hood (későbbi Lord Hood) és Charles K. Webster történész segítségével az általa vezetett részleget hamarosan a *hosszú távra szóló angol külpolitika* kidolgozásának műhelyévé alakította.¹⁷

A Foreign Office két manzárdszobájában induló „újjaépítési” részleg elhelyezési körülményei jól mutatták a háború utáni tervezésnek az angol háborús kormányban tulajdonított csekély jelentőséget.¹⁸ Nagy-Britannia a túlélésért harcolt, Churchill a háború megnyerésére összpontosí-

¹⁵ John R. DEANE, a moszkvai amerikai katonai misszió vezetője visszaemlékezéseinek címe: *The Strange Alliance*. J. Murray, London, 1947.

¹⁶ Llewellyn WOODWARD (*British Foreign Policy in the Second World War*. London, 1971. II. k. 53–54.) idézi Churchill 1941. novemberi üzenetét Sztálinnak (aki ezzel teljesen egyetértett), miszerint a békerendezésnél az, hogy „Oroszország kommunista állam, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok nem az, nem lehet akadály”.

¹⁷ Sir Alexander Cadogan külügyi államtitkár naplója szerint Gladwyn Jebbnek részlege megalakításának kezdetétől ez volt az ambíciója. Bruno ARCIDIACONO: i. m. 285.

¹⁸ Az angol tervezés kulcsszava az újjaépítés (*Reconstruction*) volt, míg az amerikai kulcsfogalma a háború utáni tervezés (*Postwar Planning*).

tott. A tervezés „hálátlan” és „lényegtelen” feladatát Clement Attlee munkáspárti miniszterelnök-helyettesre hagyta.¹⁹ Churchill a kabinet tervezőbizottságának ambícióit azzal a megjegyzéssel nyirbálta körül, hogy „pontos háborús célok veszélyesek lennének, túl általános elvek meghirdetése csalódást keltene”.²⁰ A kabinet ugyanis ideológiai ellenfelekből állt, kizárólag a háború megnyerése egyesítette őket. Az elvekről szóló vita csak széthúzást eredményezhetett. Jebb egyre inkább arra a meggyőződésre jutott, hogy „Churchill kifejezetten allergiás volt bármiféle, háború utáni akcióra vonatkozó javaslattal szemben, ami nem ő magától indult ki, vagy nem tárgyalta meg legalább az Egyesült Államok elnökével”.²¹

Az angol külügyminisztériumban 1943 januárjának derekán fogadták el a tervezés kiindulópontját: *Európa felszabadított területein, bárki legyen is a „felszabadító”, a három szövetséges nagyhatalomnak közös felelőssége lesz az adott ország ellenőrzésében.* „Azt javasoltam – írja Jebb –, hogy a szovjet és az amerikai kormánnyal el kell fogadtatnunk az elvet, miszerint országunk, az Egyesült Államok és a Szovjetunió közös ellenségeihez tartozó területek megszállásával összefüggő döntéseket [...] a brit, az amerikai és a szovjet kormánynak közösen kell meghoznia.”²² Azaz ha az elvet a szovjetek elfogadják, Londont minden, a szovjetek által elfoglalt ellenséges terület igazgatásának ügyében meg kell kérdeznünk. A Vörös Hadsereg ekkor még messze járt Európa keleti felének felszabadításától, igaz, Sztálin már 1941 decemberében közölte Edenel a szovjet területi igényeket.²³

¹⁹ Andrew WILLIAMS: i. m. 113. – Attlee 1940 novemberében került a kormány háborús célokat meghatározó bizottsága (*Cabinet Committee on War Aims*), majd 1943 őszén az Armistice and Post-War Committee élére.

²⁰ Megtalálható *Diaries and Letters*. Ed. Nigel NICOLSON. Collins, London, 1966–1968. 2. kötetében, valamint PRO CAB 65/17.; lásd Trevor BURRIDGE: *Clement Attlee. A Political Biography*. Jonathan Cape, London, 1985. 144.; Kenneth HARRIS: *Attlee*. Weidenfeld and Nicholson, London, 1982. 187.

²¹ *The Memoirs of Lord Gladwyn*. I. m. 118.

²² PRO FO U (Reconstruction Department) 321/67/70 (35338) – Az 1943. januári összefoglalót idézi Bruno ARCIDIACONO: i. m. 285.

²³ „Sztálinnal és Molotovval folytatott első, december 16-i megbeszélésen Sztálin meglehetősen részletekkel kifejtette, hogy szerinte miként kell alakulniuk az európai határoknak a háború után, főként pedig azzal kapcsolatos elgondolását, hogyan kell bánni Németországgal. Javasolta, hogy Ausztria legyen ismét önálló állam, a Rajnavidék ugyancsak önálló államként vagy protektorátusként váljon el Poroszországtól, azután esetleg Bajorország is alkosson független államot. Arra is javaslatot tett, hogy Kelet-Poroszország kerüljön Lengyelországhoz, a Szudétavidék pedig térjen vissza Csehszlovákiához. Azt ajánlotta, hogy Jugoszláviát is vissza kell állítani, sőt kapjon bizonyos területeket Olaszországtól, Albánia legyen ismét független állam, Törökország pedig kapja meg a Dodekanézosz-szigeteket, esetleg némi kiigazítással

A Foreign Office tisztviselői javaslatukat összhangban állónak vélték az 1942. májusi angol–szovjet szerződéssel.²⁴ A tervek szerint a kölcsönosság elvét alkalmazva Moszkvát egyenlő partnerként kezelnék, vagyis az angolok és az amerikaiak tanácskoznának Moszkvával a Nyugat-Európában és Észak-Afrikában általuk felszabadított területekről.²⁵ Az angol–amerikai politika meghatározó tényezői hittek abban az „elméletben”, hogy az antifasiszta nagykoalíciónak túl kell élnie a háborút, ellen kell állnia a békeidő feszültségeinek. Új ellentétek születése nem következik logikusan a szövetség természetéből.

Eden azonnal elfogadta ezt az „elméletet”. Clark Kerr moszkvai nagykövetnek írt instrukcióiban a szovjet együttműködés megszerzését a háború utáni rendezésben csak úgy tartotta elérhetőnek, ha a szovjet kormányt „minden lehetséges alkalommal partnerként kezelik. Ha természetes szokássá teszik terveik és nézeteik megvitatását velük. Kizárólag ezen az úton törhetjük át a két ország eddigi kapcsolataiból és egymástól teljesen eltérő intézményeiből eredő bizalmatlanság falát.”²⁶ Ennek megfelelően a Moszkvával és Washingtonnal szembeni „egyenlő” távolság tartását szorgalmazta. A moszkvai nagykövetet utasította, közölje Molotovval: „kívánatos lenne Európa egészére a Három Nagy összehangolt politikája”, a három szövetséges „tanácskozása a háború utáni rendezésről, Nyugat-, Közép- és Kelet-Európára egyaránt”. Az angol külügyminiszter szerint „valódi európai rend” csak akkor születhet

Görögország javára, ami a görögök számára fontos égei-tengeri szigeteket illeti. Törökország Bulgária egyes területeit is megkaphatná, továbbá esetleg Észak-Szíria bizonyos területeit. Általában a megszállt országok, Csehszlovákiát és Görögországot is beleértve, kapják vissza háború előtti határaikat. Sztálin hajlandó támogatni az Egyesült Királyság minden olyan esetleges külön kívánságát, amely a biztonságát szolgáló támaszpontok és hasonló létesítmények megteremtésére irányulnak a nyugat-európai országokban, például Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Norvégiában és Dániában. Ami a Szovjetunió külön érdekeit illeti, Sztálin a balti államok, Finnország és Besszarábia vonatkozásában a német támadás előtti 1941-es helyzet visszaállítását kívánja. A szovjet–lengyel határ alapját szerinte a »Curzon-vonalnak« kell képeznie, Romániának pedig lehetővé kell tennie a Szovjetunió számára támaszpontok stb. létesítését, amiért kárpótlást kaphat a Magyarország által jelenleg megszállva tartott területek ellenében.” Eden 1942. január 5-i táviratára lásd: *The Eden Memoirs. The Reckoning*. Cassel–London, 1965. 209–210.

²⁴ Eden a békebeli együttműködés alapjának tekintett szövetségi, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést „legalább egy nemzedék életére” érvényesnek tekintette. Lásd Llewellyn WOODWARD: i. m. 2. k. 251. Ezzel egyidőben javasolták a Szovjetunióknak az „önkorlátozás” (*self-denying ordinance*) elfogadását, miszerint a „Két Nagy” egymással való konzultáció nélkül nem köt szerződést kis szövetségeseivel; lásd: Keith SAINSBURY: i. m. 24.

²⁵ Bruno ARCIDIACONO: i. m. 286.

²⁶ Eden 1943. február 4-i instrukciói Clark Kerrnek. Graham Ross: i. m. 121.

a náci Németország háborús vereségéből, ha ez a feltétel teljesül, mert csak így kerülhető el, hogy „egyik vagy másik nagyhatalom egyoldalú politikát folytasson a többiek háta mögött, azokkal ellentétben”.²⁷

Lord Hood 1943. február elején fogalmazta meg a „Fegyverszüneti és Újjáépítési Bizottság” tervét, amely bizottság fennhatósága egész Európára kiterjedne, és amely résztvevői Németország, Olaszország, Magyarország, Románia és Bulgária, valamint Észak-Európa ügyeit igazgatnák – Londonból.²⁸ 1943. március 3-i értekezletükön a Foreign Office tervezői továbbléptek. Kidolgozták a „lehető legjobb megoldást”, az *egész Európára kiterjedő egységes rendszer* tervét, amely a nagyhatalmak teljes egyetértésén és együttműködésén alapulna (*Inter-Allied organization in Europe during the post-armistice period* – Szövetséges-közi európai szervezet a fegyverszünet utáni időszakban). Az általuk elképzelt hierarchikus rendszerben az adott hadszíntér főparancsnoka, megszállt erői és katonai közigazgatási szervei a fegyverszüneti bizottságok tevékenységét *regionális* szinten hangolnák össze. A csúcson a három nagyhatalom kiemelkedő politikusaiból álló testület, az *Európai Legfelsőbb Tanács* állna – ezúttal nem londoni, hanem bécsi székhellyel. A Tanács – Jebb szerint – az Egyesült Nemzetek Bizottságaként működne.²⁹ Az „elméleti megoldás” alapja a három szövetséges nagyhatalom egyenlő részvétele volt az európai ügyek igazgatásában. A Foreign Office ezt az elvet igyekezett szovjet és amerikai partnerével elfogadtatni, *mielőtt* hadseregeik előrenyomulása kész tények elé állítaná az antifasiszta koalíció résztvevőit. Az angol javaslat elfogadása elkerülhetővé tette volna, hogy a „felszabadító/megszálló” nagyhatalom egyoldalúan határozza meg érdekövezetét, befolyása kizárólagos legyen, és ezzel óhatatlanul a szövetség bomlását, a későbbi szembenállást idézze elő.

Eden 1943. márciusi washingtoni tárgyalásaival³⁰ párhuzamosan William Strang államtitkár-helyettes (a jövőbeni brit EAC-képviselő) és Gladwyn Jebb a háború utolsó szakaszának rendezési elképzeléseit próbálta tisztázni az amerikai külügyminisztériumban. Nekik James Clement Dunn, az európai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes, Ray Atherton, illetve Norman Davis, az amerikai háborús tervezés, az Advisory Com-

²⁷ Eden Clark Kernnek 1943. február 4-én küldött 56. sz. táviratát idézi *The Eden Memoirs*. i. m. 366. Lásd PRO FO U 321/67/70 (35338).

²⁸ Ismerteti Bruno ARCIDIACONO: i. m. 288–289.; Graham Ross: i. m. 121.

²⁹ Secret Record of Meeting held in Jebb's Room on March 3, 1943: Inter-Allied Organization in Europe during the Post-Armistice Period. PRO FO U 1178/25/70 (35315).

³⁰ Eden látogatásáról lásd FRUS 1943. III. k. 1–48.

mittee on Post War Foreign Policy³¹ egyik kulcsfigurája, a Council for Foreign Relations elnöke fejtette ki a háború utánra szóló terveiket. Az amerikai diplomaták a háború kitörésének pillanatától tanulmányozták a szovjetek nyugati szövetségesekkel szembeni, a győzelem után várható politikáját, az ellenséges államokra kényszerítendő megadási feltételeket, a megszállási politika irányvonalát. Davis Németország esetében a szövetséges erők együttes fellépését kívánta, mert a másik lehetőség, a megszállási övezetek kialakítása szerinte óhatatlanul érdekszférák létrejöttéhez vezetne, ami „hosszútávon nem segítené elő a Három Nagy összhangját”.³² Gladwyn Jebb nem támogatta Davis tervét a németországi megszálló erők együttes alkalmazásáról.³³

Az amerikai tisztviselők kedvezően fogadták az Egyesült Nemzetek európai bizottságának angol tervét, a „háromoldalú akciót a háborúban [...] a háromoldalú felelősséget a megadási feltételek meghatározásában [...] a háromoldalú együttműködést az ellenségeskedések befejezése utáni rendteremtésben”. Ez annál inkább meglepő volt, mivel a Roosevelt-adminisztráció, az Egyesült Nemzetek globális szerepében bízva, el akarta kerülni a háború utáni Európában az amerikai katonai szerepvállalást. Davis lehetségesnek és kívánatosnak tartotta a szovjet kormánnyal az együttműködést. Lehetségesnek, mivel Moszkvának háború utánra vonatkozó tervei még nem kristályosodtak ki. Kívánatosnak, mivel az amerikaiak nem óhajtottak háborúzni az oroszokkal „sem a balti államokért, sem a kelet-európai határokért”. Úgy vélte: a nyugati nagyhatalmak bizalmának jelei talán a „jó oldalra” billenthetnék a szovjeteket.³⁴ Az amerikai fogadókészség arra ösztönözte Gladwyn Jebbet, hogy washingtoni „kirándulása” után kidolgozza a szövetségesek közötti békeelőkészítés egyeztetésének intézményi kereteit.³⁵

Roosevelt a háború befejezése előtt nem kívánta az Egyesült Államokat elkötelezni szövetségeseivel közösen megfogalmazott célokért az európai, és főleg a kelet-európai ügyek rendezésében. Kísértett a versailles-i béke-

³¹ Lásd Harley NOTTER: i. m.; Kelet-Közép-Európa: *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Szerk.: ROMSICS Ignác. Typovent, Gödöllő, 1992.

³² Harley NOTTER: i. m. 82–83., 124–133.

³³ Visszaemlékezésében ezt azzal indokolta, hogy a Rajna-vidéken és a Ruhr ipari övezetében a közös megszállás a helyi kommunista befolyást erősítette volna, ami a későbbi hidegháborús látásmód visszavetítése az 1943-as tervezésre, amelynek fő szempontja akkor a szovjetek tartós együttműködésének elnyerése volt. Lásd *The Memoirs of Lord Gladwyn*. I. m. 126–127.

³⁴ Jebb 1943. március 25-i feljegyzése. PRO FO WP (43)217, CAB 66. 37. k.

³⁵ *The Memoirs of Lord Gladwyn*. I. m. 128.

rend, az első világháború alatti titkos egyezmények teljes csődjének emléke. A „Soha többé Versailles-t!” az amerikai és az angol béke-előkészítés axiómája lett. Rooseveltnél Edent washingtoni látogatásának idején írta: „1920-ban tévedtünk. A nemzetközi együttműködésben és az atlanti charta, a négy szabadságjog elveiben hiszünk. Azokat támogatjuk, akik a legnagyobb buzgalmat és érdeklődést tanúsítják valóra váltásukban.”³⁶ Ráadásul az amerikai elnök háborús stratégiájában a katonai szempontok domináltak, a State Department külpolitikát alakító szerepe teljesen háttérbe szorult és a tervező tevékenységre redukálódott. Roosevelt nagyhatalmi szövetségeseivel és a washingtoni székhelyű közös amerikai–angol vezérkarral (*Combined Chiefs of Staff*) előbb a háborút akarta megnyerni. Ebben a testületben az *amerikai katonai vezetésnek volt döntő szava*. Az elnök nem kívánt belebonyolódni sem az európai, és különösen a kelet-európai vitákba. El akarta kerülni, hogy ezek az ügyek a szövetséges nagyhatalmak közötti konfliktus forrásai legyenek. Roosevelt egyébként sem szánt szerepet a kis szövetségeseknek: „a békét a Három Nagy fogja megírni” – vélte.³⁷ Az amerikai csapatokat ki akarta vonni Európából a konfliktus befejezésekor. Nem igényelte a brit közvetítést közte és Sztálin között, visszautasította két nagy szövetségese – feltételezett – hajlandóságát az érdekszférákra vonatkozó megállapodások megkötésére.³⁸ Az amerikai adminisztráció az észak-afrikai partraszállás kezdetétől egyenlő partnerségre törekedett az angolokkal, beleértve a „politikai tervezés közös bizottságának” megalakítását Washingtonban.³⁹ A bizottságban a katonai tervezést a közös vezérkar, a politikait a State Department és a Foreign Office felügyelte volna. Churchill 1943. májusi és szeptemberi látogatásai sem tudták meggyőzni a Roosevelt-adminisztrációt a tartós amerikai katonai szerepvállalás szükségességéről Európában. A moszkvai külügyminiszteri értekezleten és a teheráni konferencián bekövetkezett fordulatig az angol földközi-tengeri (periférikus) stratégia elsőbbsége érvényesült. Az amerikai katonai és politikai szempontok csak ezután kerekedtek felül Európában.

Eden a közös európai szövetséges politika kialakítását kezdeményező tervet *A fegyverszünetek és vonatkozó kérdések* címmel 1943. május

³⁶ Roosevelt 1943. március 8-i levele Morris L. Ernstnek. *F. D. R. His Personal Letters, 1928–1945*. Ed.: Elliott ROOSEVELT. New York, 1950. 1407.

³⁷ Keith SAINSBURY: i. m. 12–20.

³⁸ Uo.

³⁹ Berle Hull amerikai külügyminiszter 1942. november 26-i tervét (*Anglo–American Collaboration, Political and Reoccupation Plans for Europe*, Berle papers, Box 58.) idézi Andrew WILLIAMS: i. m. 161.

25-én terjesztette a háborús kabinet elé. A terv tíz úgynevezett rendező-elvre (*Suggested Principles*) épült. Az angol külügyminiszter azt szorgalmazta, hogy a valamennyi szövetséges nevében aláírandó *egységes* fegyverszüneti okmányt fogadtassanak el a legyőzött államok politikai képviselőivel. A fegyverszünet végrehajtását – az elképzelés szerint – szövetséges bizottság ellenőrizné, amelyet felváltva elnökölné az amerikai, az angol és a szovjet képviselő. Az ellenséges államokat teljesen (Németországot biztosan így) vagy részlegesen megszállnák. A Foreign Office tervezetében három németországi övezet kialakítása mellett foglalt állást. Az egységes katonai irányítást szövetséges-közi főparancsnokság biztosította volna. A háromoldalú együttműködés elve érvényesült volna az Egyesült Nemzetek európai bizottsága esetében is. Franciaország, a többi szövetséges, a Domíniumok vennének részt benne, Igazgató Tanácsában (*Steering Committee*) viszont csak a három nagyhatalom. Döntéseiket az egyhangúság elve alapján hoznák. A bizottság irányítaná és hangolná össze a fegyverszüneti bizottságok, a szövetséges haderők főparancsnokainak és az Egyesült Nemzetek valamennyi, Európában működő polgári hatóságának katonai, politikai, gazdasági rendfenntartó tevékenységét. A Foreign Office európai terve a „Három Nagy” szigorú *egyenjóságára* épült. A nagyhatalmak egyenrangúsága alapján *paritásos*, egyenlő lett volna részesedésük a fegyverszünetek kidolgozásában, a megszállt ellenséges területek politikai-katonai ellenőrzésében, függetlenül attól, hogy ki kényszerítette az ellenségre a megadási okmányt és szállta meg a legyőzött országot.⁴⁰

A Foreign Office terve a londoni hadvezetés periférikus, földközi-tengeri stratégiájának diplomáciai változata. A tengeri nagyhatalom Anglia az ellenségeskedések megszűntét követően így kívánta viszonylagossá változtatni a szárazföldi erők politikai súlyát. London el akarta kerülni, hogy a Szovjetunió uralja a kontinenst – miközben a hitleri Németország szárazföldi erőinek megsemmisítését a Vörös Hadsereg hagyta. A terv egymásnak ellentmondó elvárásokat kívánt összhangba hozni. Az angol külügyminisztérium nem kívánt lemondani befolyásáról azon területek fölött, amelyeket a szovjet hadsereg szabadít(ott) fel. A kölcsönösség elve alapján viszont fel kellett adnia a nyugati hatalmi monopóliumot azokon a területeken, amelyeket az angol és az amerikai csapatok szálltak meg. Az Európa egészében vállalt *háromhatalmi* politikai és kormányzási felelősség formulája megfelelő megoldásnak tűnt a kontinens háború utáni megosztásának elkerülésére. Londonban

⁴⁰ A terv és következményeinek összefoglalását lásd Bruno ARCIDIACONO: i. m. 294–298.

azt szerették volna elkerülni, hogy a „felszabadító/megszálló” hatalom rákényszerítse saját társadalmi-politikai rendszerét az általa „felszabadított/megszállt” országra.

A Foreign Office szándékosan helyezte a hangsúlyt az együttműködés *formájára*. Eden ugyanis attól tartott, hogy nehéz lesz megegyezni *előre* a Szovjetunióval az érdemi kérdésekben (például a német békerendezésben), az együttműködés kereteinek elfogadtatása viszont fékezhetné a szovjetek egyoldalú fellépését az általuk megszállt területeken. Az angol külügyminiszter arra figyelmeztette a kabinet tagjait, hogy ha nem tudják összeegyeztetni a szövetséges nagyhatalmak politikáját, akkor amint véget ér ez a háború, már készülhetnek is a következőre.

A kormány a brit diplomácia vezetőjét hatalmazta fel, hogy a Foreign Office európai tervét tárgyalási alapként – 1943. július 2-án – Majszkij szovjet nagykövetnek,⁴¹ tizenkét nappal később pedig amerikai kollégájának, a leendő EAC-képviselőnek, John Winantnak nyújtsa át.⁴² Az emlékiratból egyedül Németország megszállásának kérdését hagyták ki, mivel annak módjáról a kabinetben belül is vita folyt. A jövőbeni háromhatalmi együttműködésről *háromoldalú egyeztetés* indult.⁴³ A Foreign Office az emlékiratot *Az Egyesült Nemzetek terve a béke megszervezésére* címmel a háborús kabinet elé terjesztette.⁴⁴ Eden július 12-én miniszterelnökének vetette fel a rendszeres tanácskozások kezdeményezését Majszkij szovjet és Winant amerikai nagykövetekkel. Az angol külügyminiszter ilyen módon (azaz Európa jövőjének megvitatásával) a Moszkvával való és a háborút követő együttműködést kívánta megalapozni. Úgy vélte: szovjet részről nem kifogásolhatnák többé, hogy esetlegesen és utólag vonják be az angol–amerikai megegyezésekbe.⁴⁵

A Foreign Office európai *rendezőelveit* az amerikai külügyminisztériumban a háború utáni tervezéssel foglalkozók kézhezvételük pillana-

⁴¹ Majszkij másnap végleg visszatért Moszkvába, külügyminiszter-helyettesként a gazdasági-jóváérteli béke-előkészítés felelőse lett. (Ivan MAISKY: *Memoirs of a Soviet Ambassador. The War 1939–1943*. Hutchinson, London, 1967. 369.) Helyére Guszev került, akit a Foreign Office fiatalága és tapasztalatlansága, valamint a GPU-ban betöltött szerepe miatt alkalmatlannak tartott a feladatra. Cadogan államtitkár a „békafőjű” gúnynevet ragasztotta rá, „ostobának és artikulálatlannak” tartva őt. *The Cadogan Diaries 1938–1945*. Ed.: D. DILKS. London, 1971. 565.

⁴² Az angol emlékirat címe: *Suggested Principles Which Would Govern the Conclusion of Hostilities With the European Members of the Axis* (A Tengely európai tagjaival folytatott ellenségeskedések befejezését szabályozó rendezőelvek) volt.

⁴³ FRUS 1943, I. k. 708–710.

⁴⁴ Az 1943. július 7-i tervet idézi Bruno ARCDIACONO: i. m. 312.

⁴⁵ Graham ROSS: i. m. 133–134. A feljegyzést Cadogan államtitkár fogalmazta meg.

tától félreértették. Az Egyesült Nemzetek európai bizottságában – tévesen – Churchill regionális *Európa Tanácsának* egyik változatát látták, és mint ilyet, kezdetben visszautasították. Léo Pasvolsky az amerikai elnöknek javasolta, hogy az angol tervvel az Egyesült Nemzetek – és a Kínát is magában foglaló, a moszkvai külügyminiszteri értekezleten elfogadandó Négyhatalmi Nyilatkozat – *egyetemességét* szegezzék szembe. Moszkva viszont az angol javaslat értelmezését a gyakorlatban óhajtotta kipróbálni. Erre az első adandó alkalmat az olasz fegyverszüneti rendszer kialakítása és ellenőrzése nyújtotta. A szovjet kormány hivatalos választát 1943. október végén, a moszkvai külügyminiszteri értekezleten adták át Edennek.⁴⁶

A „gyakorlat”: az olasz precedens

A *Suggested Principles* sorsa Olaszországban, az *első* legyőzött-felszabadított tengelyhatalom megszállásakor dőlt el. A szövetségesek 1943. július 10-i szicíliai partraszállása, Mussolini bukása, Badoglio fegyverszüneti kérelme megnyitotta az utat a Foreign Office terveinek gyakorlati próbája előtt. Az angol és az amerikai szövetségesnek – a háromhatalmi, közös politika „elméletének” megfelelően – a Szovjetuniót a teljes egyenrangúság elvének alkalmazásával nemcsak a legyőzött ellenség kapitulációs okmányának kidolgozásába, hanem a fegyverszüneti feltételek végrehajtásába is be kellett volna vonnia. Londonból nézve a kérdés egyszerűnek tűnt: a szovjetek haladék nélkül, *egyenlő, paritásos* alapon a fegyverszüneti rendszerek ellenőrzésének teljes jogú résztvevőjének tekintendők – Olaszországban is –, különben semmi esély arra, hogy az angolok és az amerikaiak szovjet részről hasonló bánásmódra számíthassanak Romániában, Magyarországon, Bulgáriában és Finnországban.⁴⁷ Gladwyn Jebb⁴⁸ a jövőbeni szövetséges együttműködés kulcskérdésének tekintette, a magyar, a román, a finn és főleg a német esetre nézve döntőnek látta az *olasz* kérdésben tanúsított angol–amerikai magatartást: „Olaszország a *főpróbája* a sokkal nagyobb horderejű német

⁴⁶ Lásd Bruno ARCIDIACONO: i. m. 366–368.

⁴⁷ A Szovjetunió ekkor még nem állt hadban Bulgáriával, csak 1944. szeptember 5-én nyújtották át hadüzenetüket. Az Egyesült Államok viszont nem állt hadban Finnországgal.

⁴⁸ Jebb időközben a brit háború utáni katonai és politikai terveket kidolgozó Post-Hostilities Planning Subcommittee elnöke lett. A bizottság egyesítette a háború utáni terveket kidolgozó vezérkari és külügyi szakértőket.

rendezésnek. Bölcsebb lenne a kezdetektől a lehető *legjobb rendszert* bevezetni.”⁴⁹

A brit tervezők sem mentek viszont olyan messze, hogy a szovjeteknek – akik katonailag nem voltak jelen ebben a hadműveleti térségben – a megadási feltételek *kidolgozásában* az angolokkal és az amerikaiakkal egyenlő részvételt kínáljanak. Az angol diplomaták visszautasították, hogy Moszkva a szövetségeseire kényszerítse nézeteit a fegyverszünetet aláíró olasz kormány *elfogadhatóságáról*, meghatározza annak összetételét és jellegét. Fasiszta kormányzat mint aláíró természetesen szóba sem jöhetett, de az angolok, más választásuk nem lévén, hajlandók lettek volna Badoglio marsall kormányát elfogadni.⁵⁰ A Foreign Office arra törekedett, hogy a szovjetek *előre* egyezzenek bele az olasz megadás eljárási módjába és tartalmába, és vonják be őket a fegyverszünet végrehajtásának ellenőrzésébe. A cél az angol–amerikai „felszabadítók” *kizárólagos befolyásának elkerülése* volt a felszabadított-megszállt olasz területen. Az angol külügyminisztérium előre látta, ha ilyen kizárólagos ellenőrzés jönne létre, az megosztaná Európát és a „Három Nagy” szövetségét.

A Vörös Hadsereg kurszki győzelmének pillanatában a hitleri Németország összeomlását sem lehetett kizárni. Churchill és az Attlee-bizottság által jóváhagyott washingtoni táviratában Eden a központi kérdésnek azt tekintette, hogy „precedensteremtő olaszországi magatartásunk fényében a Szovjetunió úgy vélheti: legfőbb szövetségesei véleményének kikérése nélkül jogában áll eldönteni, hogy mit kellene a német megadási feltételek közé felvenni. Ebben az esetben a szovjetek nemcsak a német megadás formájának és tartalmának meghatározásában fosztanak meg bennünket bármiféle szereptől, hanem annak a lehetőségétől is, hogy a feltételeket akarataunknak megfelelően hajtsák végre.”⁵¹ A Whitehall attól tartott, hogy az 1943. július közepén, szovjet földön létrehozott német nemzeti bizottság a kommunista rendszerek létrehozását vetíti előre Németországban és más, a Vörös Hadsereg hadműveleti térségébe tartozó államokban azok felszabadítása után. „Ha a háború hadseregei gyors előrenyomulásával végződik Nyugat felé, Oroszország választhatja az elszigetelődést, nem törődve a világ többi részével, de

⁴⁹ Control Commission and Allied Military Government (AMGOT) PHP 43(2) 1943. augusztus 7. – PRO FO U 3555/324/70 (35387). Annexe A: Summary of Arguments in Favour of a Separate and Inter-Allied Control Commission. (Kiemelés tőlem – F. M.)

⁵⁰ A Foreign Office 1943. július 22-i 4825. sz. távirata Washingtonba – PRO FO U 3368/324/70(35386) és U 3369/25/70(35321).

⁵¹ Uo.

szövetséget is köthet a megvert Németországgal” – írta az Economic and Reconstruction Department ambiciózus vezetője.⁵² Gladwyn Jebb és munkatársai a Foreign Office manzárdszobáiban megalkotott terveikben a Szovjetuniót a „Három Nagy” összhangján alapuló világrendbe a hagyományos brit kontinentális hatalmi egyensúlyelméletnek megfelelően kívánták betagozni. „A négyhatalmi tervvel a hidegháborút, a két legnagyobb hatalom állandó konfrontációját, a két, összebékíthetetlen ideológia által uralt világot akartuk elkerülni. Senki sem tagadhatja, hogy megpróbáltuk” – írta visszaemlékezéseiben.⁵³ Az első próbálkozás – és egyben a közös európai politika kialakításának végső kudarca – az olasz megadáshoz és a megszállt területek igazgatásához fűződött.

Mussolini bukása másnapján Eden a szovjet ideiglenes ügyvivőnek azt ígérte, hogy nem térnek le a feltétel nélküli megadás Badoglio-kormányra kényszerítésének elvéről.⁵⁴ A Kreml attól tartott, hogy az angol és az amerikai kormány engedékenysége „legközelebb, Hitler eltávolítása után, akár Göringgel, vagy von X tábornokkal, a német Badoglio-kormány képviselőjével megegyezéshez vezethet”.⁵⁵ Az egy évvel korábbi Darlan-incidens árnyéka kísértett. Clark amerikai tábornok egyezsége Darlan tengernaggyal, a Vichy-rendszer kompromittált figurájával ugyanis az 1942. novemberi észak-afrikai partraszállás pillanatában felvetette annak lehetőségét, hogy a szövetségesek az átállás megkönnyítése érdekében átmenthetnek volt nácikat vagy fasisztákat. Moszkva ennek elkerülésére javasolta azt, hogy a Három Nagy a fegyverszüneti feltételeket egymással „párhuzamosan” vitassa meg.⁵⁶ A szovjetek tartottak attól, hogy a Badoglio-kormány a Duce eltávolítása után sem fogja elmozdítani a fasiszta rendszer prominens képviselőit. Az angol külügyminiszter a londoni szovjet ideiglenes ügyvivőnek a tudomására hozta, hogy a döntő tényező a kapitulációs okmány meghatározásában Eisenhower tábornok, a földközi-tengeri térség szövetséges főparancsnoka. Az amerikai hadvezér minél előbb és a lehető legkisebb áldozattal akarta elérni az olasz fordulatot. A rövid, katonai feltételek (*Short Terms*) átadására kívánt szorítkozni, hogy az olasz átállást meggyorsítsa. Roosevelt augusztus 3-án kétségbe vonta a nyáron kidolgozott, szigorú angol feltételek létjogosultságát. Annak átadása szerint meghosszabbíthatja az olasz ellenállást. Eden – a két nyugati szövetséges megegyezését megelőz-

⁵² *The Memoirs of Lord Gladwyn*. I. m. 116.

⁵³ Uo. 130–131.

⁵⁴ Eden 309. sz. távirata Clark Kernnek 1943. július 26-án – PRO FO N4821/66/38 (36955).

⁵⁵ Idézi Bruno ARCIDIACONO: i. m. 322.

⁵⁶ Eden 315. sz. távirata Kernnek 1943. július 29-én – PRO FO U 3401/324/70 (35387).

ve – közölte Moszkvával a negyvenegynéhány cikkelyből álló angol fegyverszüneti javaslatot (*Long Terms*), ami további katonai, politikai és gazdasági feltételek teljesítését írta elő a Badoglio-kormánynak, valamint szabályozta a fegyverszünet ellenőrzésének rendszerét.⁵⁷ A Foreign Office Sztálinban természetes szövetséges remélt – és talált – az angol kapitulációs okmány érvényesítésére. Az angol számítás bevált: a szovjet kormány fenntartás nélkül fogadta el feltételeiket.⁵⁸

Cordell Hull Londonban nyomban tiltakozott az angol–amerikai meg egyezéseket megelőző angol–szovjet tanácskozások ellen.⁵⁹ Az amerikaiak ellenezték a Három Nagy közötti „párhuzamos” tárgyalásokat az olasz fegyverszüneti feltételekről. Nem siettek ugyanakkor Londonnal sem meg egyezni, hiszen az angol javaslatra benyújtott ellentervükből kihagyták a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felállítását, amely az Egyesült Nemzetek, valamennyi szövetséges nevében alkalmazta volna a megadási okmány előírásait. Az angol kormány szerint az amerikai javaslat megnyitotta volna az utat az ellenséges államokkal kötendő külön megegyezések, például egy esetleges szovjet–német fegyverszünet megkötése előtt. London a szövetségesek *egységét* az ellenséggel szemben előbbre valónak tartotta: a kapitulációt nemcsak az angol és az amerikai, hanem a szovjet kormány nevében is Olaszországra kívánta kényszeríteni.⁶⁰ 1943 augusztusában, az olasz megadás küszöbén paradox helyzet alakult ki. Az egyetlen fegyverszüneti okmányt – Eisenhower katonai megadási feltételeit –, amiben az angolok és amerikaiak megegyeztek, Moszkva még nem hagyta jóvá, míg az angol politikai-gazdasági-katonai feltételeket a szovjet kormány ugyan elfogadta, szövegében viszont a nyugati szövetségesek nem értettek egyet.

Roosevelt és Churchill az első québec-i konferenciáról Moszkvába küldött táviratban értesítette Sztálint az olasz átállási szándékról. A szovjet miniszterelnök éles hangvételű válaszában kifogásolta, hogy az angolok és az amerikaiak előbb egyeztek meg, és a Szovjetuniót csak utólag tájékoztatták, mintha passzív, *kívülrálló* fél lenne.⁶¹ A moszkvai angol

⁵⁷ Eden 1943. augusztus 1-i 1005. sz. moszkvai és 5112. sz. washingtoni távirata – PRO FO U 3394/324/70 (35386) és FRUS 1943, II. k. 342.

⁵⁸ Szoboljev londoni szovjet ügyvivő 1943. augusztus 1-i jegyzéke és Clark Kerr 1943. augusztus 2-i moszkvai távirata a Foreign Office-nak – PRO FO U 3443 és 3444/324/70 (35384).

⁵⁹ Nagy-Britannia 1942. májusában kötötte meg szövetségi szerződését a Szovjetunióval, míg az Egyesült Államok az utóbbival nem állt szövetségben. Hull 1943. augusztus 7-i 4768. sz. távirata Winant, londoni amerikai nagykövetnek – FRUS 1943, II. k. 346.

⁶⁰ PRO FO U 3622/324/70 (35388).

⁶¹ FRUS Washington and Québec, 1062–1063. – Roosevelt és Churchill 1943. augusztus 19-i táviratát Sztálinhoz és az utóbbi augusztus 22-i válaszát lásd: *uo.* 1086–1087.

és amerikai nagykövet augusztus 26-án adta át Molotovnak az olasz megadás feltételeit, amiben Québec-ben végre megegyeztek. A szovjet külügyminiszter kormánya nevében másnap fogadta el a Long Terms feltételeit és kész volt megadni Eisenhowernek a felhatalmazást, hogy nevében is aláírja a fegyverszünetet, anélkül, hogy szovjet képviselőt küldene a helyszínre. Ám Bedell Smith amerikai tábornok 1943. szeptember 3-án Cassibilében nem ezt, hanem a rövid, katonai kapitulációs okmányt (*Short Terms*) szignálta az „Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányának felhatalmazásával, az Egyesült Nemzetek érdekében”, kihagyva a szovjetekre és a többi szövetségesre történő utalást.⁶² A szövetséges erők vezérkari főnöke Castellano olasz tábornoknak ekkor nyújtotta át a 44 feltételből álló fegyverszünetet, amelynek aláírását Eisenhower főparancsnok – Rooseveltt egyetértésével – későbbre halasztotta. Churchill végül Sztálin támogatásával érte el, hogy szeptember 29-én Badoglio marsall, a Nelson cirkáló fedélzetén, a máltai kikötőben az átfogó fegyverszünetet (*Long Terms*) írta alá. Az olasz kormányfőnek sikerült töröltetnie a szövegből országa teljes vereségére és a feltétel nélküli megadás elvére való utalást. Kérésére a szigorú feltételek nyilvánosságra hozatalától a szövetségesek eltekintettek.⁶³ Churchill és Rooseveltt Sztálinnak a változtatást azzal indokolták, hogy az olasz nép, a hadsereg és a tengerészet másképp nem állna a szövetségesek oldalára. Elmulasztották viszont közölni Moszkvával, hogy az olaszoknak a módosított szöveget adták át. Október 7-én a szovjet kormány úgy járult hozzá a preambulum megváltoztatásához, hogy a feltétel nélküli megadás kihagyásáról mit sem tudott. Moszkva ugyanakkor közölte, hogy a fegyverszünetet diktáló felekhez kíván csatlakozni.⁶⁴ „Noha ennek késve adott kifejezést, a szovjet kormány egyszerre élénk érdeklődést tanúsít az olasz ügyek iránt” – kommentálta a lépést a moszkvai brit nagykövet, aki a módosított feltételek átadásáról jómaga is csak két nap múlva szerzett tudomást. (Kiemelés tőlem – F. M.)

A Foreign Office húsz nappal (!) az esemény bekövetkezte után közvetetten⁶⁵ adta értésére Moszkvának a Long Terms aláírásának és a preambulum megváltoztatásának megtörténtét. A szovjetek ennek elle-

⁶² FRUS Washington and Québec, 1190., 1193.; Molotov 1943. augusztus 27-i távirata: FRUS 1943, II. k. 257. A moszkvai angol és az amerikai nagykövet augusztus 26-i jegyzékéről: uo. 355–357.

⁶³ A „hosszú” fegyverszüneti feltételeket 1945 őszén publikálták.

⁶⁴ „Yes” – írta Eden Clark Kerr 1943. október 7-i moszkvai 1068. sz. távirata szélére – PRO FO R 9805/242/22 (37270).

⁶⁵ Feodor T. Guszev szovjet nagykövetnek Eisenhowernek a fegyverszünet végrehajtásáról írt levelének átadásával.

nére végül is mindenbe beleegyeztek.⁶⁶ Badoglio és MacFarlane november 9-én írta alá azt a jegyzőkönyvet, amelyben a két nyugati szövetséges mellett a *Szovjetunió* is szerepel, mint a fegyverszüneti egyezményt az Egyesült Nemzetek nevében Olaszországra kényszerítő hatalom. A szovjetek gyanúját, miszerint az angolok és az amerikaiak „rejtegetnek” előttük valamit, szövetségeseik velük szemben tanúsított eljárás-módja igazolni látszott. Az olasz fegyverszünet kidolgozásának és aláírásának (majd ellenőrzésének) nyugati „gyakorlata” ellentmondott a Foreign Office háromoldalú, közös európai politikáját célzó „elméletének”. Az angol diplomáciai testület véleményét legjobban Orme Sargent államtitkár-helyettes foglalta össze, amikor a sorozatos baklövések látán felkiáltott: „Hát ezt alaposan elrontottuk!” A felelősséget természetesen az amerikaiakra hárították, mivel kezdetben ők utasították vissza a Londonban kidolgozott feltételek aláíratását az olaszokkal.⁶⁷

Molotov a Szovjetunió *közvetlen* részvételét igényelte az olasz fegyverszünet ellenőrzésében – éppen a Foreign Office 1943 júliusában Moszkvának előterjesztett elvei alapján. A szovjet külügyminiszter ragaszkodott ahhoz, hogy a helyszínre küldhesse állandó képviselőjét, aki nem „harmad, negyed, vagy tizedrendű”, hanem „elsőrendű” információkkal láthatja el.⁶⁸ A „legjobb rendszer” bevezetése, vagyis a szovjetek közvetlen részvétele legfőbb ellenzőjének az amerikai és az angol hadvezetés bizonyult. A katonák nem fogadták el a hadműveletek időtartama alatt a szövetséges főparancsnok (Eisenhower) parancsnoklási jogkörének csorbítását. Háborúban alapvető az a hadvezetési elv, miszerint egy adott hadszíntéren (ebben az esetben a Földközi-tenger térségében) *egy – katonai – akarat érvényesül*, különben a legyőzött ellenség kihasználhatná a szövetségesek megosztottságát. A szovjetek – és a többi szövetséges – részvételét az Ellenőrző Bizottságban a szövetséges főparancsnok egységes és oszthatatlan hadvezetési, parancsadási jogköre eleve kizárta. Hogyan lehetett volna döntéshozó, esetleg a bizottságot elnöklő pozícióba helyezni Olaszországban egy olyan szovjet képviselőt, aki máshonnan, közvetlenül Moszkvából kapja utasításait?⁶⁹

⁶⁶ Cadogan levele Guszevhez 1943. október 19-én – PRO FO R 9842/5880/22 (37291).

⁶⁷ Sargent 1943. október 14-i feljegyzése – PRO FO R 10040/242/22 (37271).

⁶⁸ Molotov és Hull 1943. október 23-i beszélgetéséről készült feljegyzést lásd: FRUS 1943. I. k. 613.

⁶⁹ Clark Kerr moszkvai brit nagykövét 1943. július 28-i 684. sz. táviratában odáig ment, hogy Olaszország közös megszállására, katonai kormányzásában való részvételre szovjet csapatok bevonását javasolta, hogy Románia, Szlovákia és Magyarország esetében angolok és amerikaiak hasonló meghívást kaphassanak a szovjettől. Churchill a javaslatot lesöpörte az asztalról. Churchill 1943. július 31-i feljegyzése Edennek – PRO FO R 6938/242/22 (37263A).

Eisenhower és a brit War Office egyaránt ragaszkodott ahhoz, hogy a *kétoldalú*, angol–amerikai szövetséges ellenőrző bizottságot a *főparancsnok* elnöklete alá helyezték, aki viszont parancsait a *washingtoni közös vezérkartól* kapta. Az olasz kormány a szövetségesekkel kizárólag az angol–amerikai bizottságon keresztül érintkezhetett, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság pedig nem háromoldalú szervként alakult meg, mint ahogy a Szovjetunió a közös vezérkarban sem képviseltette magát. Az „elmélet” és a „gyakorlat” közötti ellentmondás feloldására Harold Macmillan, az algíri brit rezidens miniszter azt javasolta, hogy a többi szövetségest *közvetetten* vonják be az olasz fegyverszünet ellenőrzésébe „valamiféle tanácsadó, de nem végrehajtó szerepben”. Az Algírban a főparancsnok mellé rendelt hattagú Tanácsadó Bizottságban (*Advisory Commission*) az angolokkal és az amerikaiakkal együtt a szovjetek, a görögök, a jugoszlávok és a franciák is részt vehetnének.⁷⁰

Sztálin az olasz kapitulációt megelőző héten látta elérkezettnek az időt, hogy javasolja Churchillnek és Rooseveltnek: a három nagyhatalom képviselőiből szervezzenek *politikai-katonai bizottságot*, amely előkészítené a náci Németországgal szakító kormányokkal folytatandó tárgyalásokat, kezdetben szicíliai székhellyel.⁷¹ A szovjetek szövetségeiktől *azonnali* bekapcsolásukat várták az olasz „fegyverszüneti” tárgyalásokba. Attlee augusztus 25-én tolmácsolta Churchillnek (aki a québeci konferencia után és a washingtoni előtt, Kanadában pihent) a háborús kabinet „határozott” véleményét: „Sztálin javaslatának előnyei nyilvánvalók. A szovjetek nemcsak a földközi-tengeri kampány fontosságát ismerik el, hanem mindenekfelett, elfogadják a *kölcsönösség* elvét [...] a javaslat visszautasítása ürügyet nyújtana a szovjeteknek arra, hogy Németország és általában Kelet-Európa sorsát tőlünk függetlenül rendezzék. Valószínűleg az oroszok mindezt precedensnek tekintnék, amely eldöntheti jövőbeni magatartásukat a szövetséges együttműködéssel szemben.”⁷² A miniszterelnök megkérdezte diplomatáit: mivel foglalkozna a bizottság, hiszen a szovjetek időközben elfogadták az olasz kapitulációs okmányt? Jebb kapott az alkalmon, és megpróbálta a szovjet javaslatot felhasználva, azt lépésről-lépésre átalakítani és ezzel az eredeti angol *rendezőelveket* megvalósítani. A bizottság politikai jellegének előtérbe

⁷⁰ Control Commission and Allied Military Government (AMGOT) PHP 43(2) 1943. augusztus 7. – PRO FO U 3555/324/70 (35387). Az előterjesztést az Attlee-bizottság 1943. augusztus 10-én ACA (43)7. sz. határozatában fogadta el. Macmillan az angol kormányt képviselte a szövetséges főparancsnokságon.

⁷¹ Sztálin Churchillnek és Rooseveltnek 1943. augusztus 22-én – FRUS Washington and Québec, 1086–1087.; FRUS 1943. I. k. 782.

⁷² Attlee 1943. augusztus 25-i CONCRETE 570. sz. távirata – PRO PREM 3/241/3.

helyezésével, hatáskörének Németországra kiterjesztésével, székhelyének Londonba helyezésével „olyan szervezetté alakítható, amelyre az európai békerendezés irányításánál gondolunk” – írta a háborús kabinetnek.⁷³ Az „Egyesült Nemzetek európai bizottságának” értelmi szerzője a szovjet javaslat támogatását és a moszkvai külügyminiszteri értekezleten való megtárgyalását ajánlotta. Attlee és Eden ezt az álláspontot tolmácsolta a miniszterelnöknek. Churchill szeptember 5-én Sztálinnak küldött táv-iratában beleegyezett a „Három Nagy” (és esetleg a Francia Nemzeti Bizottmány) képviselőiből álló politikai-katonai bizottság felállításába, amely kezdetben az olasz ügygel foglalkozna, majd az ott szerzett tapasztalatokat felhasználva más esetekre is kiterjesztené tevékenységét.⁷⁴

Roosevelt ettől lényegesen eltérő választ adott. Megfigyelői minőségben egy szovjet tiszt vezényletét kérte Eisenhower főhadiszállására. Sztálin ezt kategorikusan visszautasította, mert megfigyelő küldése „semmi esetre sem *helyettesítheti* a politikai-katonai bizottság [...] lehető leg-sürgősebb felállítását”. Az amerikai elnök Sztálin nyomására azonnal beleegyezett a bizottság szeptember 21-i, algíri felállításába, azzal a megszorítással, hogy tagjai teljes körű tájékoztatást kapnak az olasz ügyekről, de nem rendelkeznek „teljhatalommal”, vagyis végrehajtó, döntéshozó hatáskörrel. Sztálin a megszorítás ellenére a választ elfogadta, és ezzel „az ügyet – lényegében – *lezárta*”.⁷⁵

A „Három Nagy” látszólag tehát mindenben egyetértett, noha valójában éppen a lényegi kérdésben nem egyeztek meg. A politikai-katonai bizottság felállításának elvét mindegyikük elfogadta, ám annak feladatáról, működési irányáról egymásnak homlokegyenest ellentmondó elképzeléseik voltak. Az amerikai elnök a háromoldalú bizottság szerepét és jelentőségét a lehető legkisebbre óhajtotta csökkenteni, nehogy a terület csorbítsa a szövetséges főparancsnok előjogait és a washingtoni közös vezérkar hadvezetési monopóliumát Olaszországban vagy mássutt. A Foreign Office a bizottságot hatáskörének fokozatos kiterjesztésével át akarta alakítani az európai békerendezést irányító ENSZ-bizottsággá. Ehhez algíri felállítása után el kellett szakítani az olasz ügyektől,

⁷³ Jebb háborús kabinetnek írt előterjesztése (Stalin's proposal to establish a Tripartite Commission in Sicily) az 1943. augusztus 28-i Foreign Office megbeszélés alapján, amelyen részt vett Sargent, Strang, Ronald, Law és Dew.

⁷⁴ Churchill 1943. szeptember 5-i WELFARE 605. sz. távirata Attleennek és Edennek – PRO PREM 3/241/3. Lásd FRUS Washington and Québec, 1305–1308.

⁷⁵ Sztálin 1943. szeptember 8-i távirata Rooseveltnek és Churchillnek, Roosevelt Sztálinnak szeptember 9-én és Churchill Sztálinnak szeptember 9-én, Sztálin Rooseveltnek és Churchillnek szeptember 12-én – FRUS 1943, I. k. 784–786. (Kiemelés tőlem – F. M.)

és székhelyét Londonba helyezni. A szovjetek olasz fegyverszüneti tárgyalásokban való részvételi szándékán túlhaladt az idő, hiszen a „rövid” és a „hosszú” fegyverszüneti feltételeket szeptemberben már aláírta a Badoglio-kormány. London kidolgozta és Washingtonba küldte az Eisenhower mellé rendelt Tanácsadó Bizottság létrehozására vonatkozó tervet, amely az olasz fegyverszünet ellenőrzésébe úgy kapcsolta volna be a szovjeteket és a többi szövetségest, hogy a szövetséges főparancsnok felelősségét a hadműveletek térségében nem lehetett megkérdőjelezni.

A szovjet kormány a politikai-katonai bizottságot az olasz fegyverszünet végrehajtó szerveként az algíri indulás után Sziciliába, majd az olasz félszigetre kívánta telepíteni. Sztálin a bizottság „kezdeti olaszországi tapasztalatai” alapján képzelte el a „más országokban” kialakítandó működési rend meghatározását.⁷⁶ Ebben az értelemben Macmillan jóslata valóra vált. A Szovjetunió a bizottság kezdeti, olaszországi működését valóban *precedensteremtőnek* tekintette. Ezt bizonyítja a szovjet vezetés egyik kulcsfigurájának, Andrej Januarovics Visinszkij külügyminiszter-helyettesnek, Sztálin bizalmi emberének, a hírhedt moszkvai perek főügyészének Algírba küldése. Ezzel szemben Washington a bizottságnak nem tulajdonított jelentőséget: Edwin Wilsont, panamai nagykövetet, majd Robert Murphyt delegálta.⁷⁷

Roosevelt szeptember 22-én Eisenhowert a Long Terms felfüggesztésére, a Short Terms enyhítésére, az Olaszország co-belligerens, azaz szövetségesekkel együtt harcoló státusának elismerésére, és a főparancsnok elnöklete alatt az olasz kormányt irányító *angol-amerikai* ellenőrző bizottság felállítására utasította.⁷⁸ Molotov szeptember 26-i válaszában minden ponton szembeszállt az amerikai felfogással. Sztálin az általa javasolt *háromoldalú* politikai-katonai bizottságot tekintette „felelősnek az ellenséges területen működő, a fegyverszünettel és végrehajtásának ellenőrzésével foglalkozó valamennyi szövetséges katonai szerv és polgári hatóság tevékenységének összehangolásáért és irányításáért”.⁷⁹ A szovjet válasz teljesen átvette az angol rendezőelvek, a Suggested Principles fogalomhasználatát: a bizottság katonai, politikai és közigazgatási utasításokat adna a Badoglio-kormánynak, a főparancsnok a hadműveletek irányítására szorítkozna.

⁷⁶ Sztálin 1943. szeptember 12-i távirata – uo.

⁷⁷ Berle 1943. szeptember 28-i 5947. sz. távirata Winantnak – FRUS 1943. I. k. 790.

⁷⁸ Roosevelt 1943. szeptember 22-i távirata – FRUS 1943. II. K. 373–374.

⁷⁹ Molotov 1943. szeptember 26-i jegyzéke Hamilton Hullhoz intézett 1943. szeptember 26-i 1470. sz. moszkvai táviratában – FRUS 1943. II. k. 377–378.

A moszkvai külügyminiszteri értekezlet előtti hetekben az egymásnak ellentmondó elképzelések minden eleme megjelent a színen. A Foreign Office kezdetben *háromoldalú és paritásos* európai fegyverszüneti rendszerek felállítását irányozta elő. Az „olasz kérdés sürgőssége” ezzel szemben olyan *ad hoc* rendszer rögtönzésére készítette, amibe a szovjeteket tanácsadói minőségben kapcsolnák be, a szövetséges főparancsnok pedig megőrizné a végrehajtó hatalom teljességét. 1943 augusztusában, amikor a szovjet kormány a háromoldalú bizottság megvalósítását követelte Szicíliában, az angol külügyminisztérium ennek „szárba szökkentésével” próbálta megvalósítani az eredeti, az ENSZ európai bizottságának felállítására vonatkozó tervét.⁸⁰ A Sztálin által javasolt politikai-katonai bizottságot nem kívánta Olaszországra korlátozni, hanem tevékenységét kiszélesítette volna az *összes, szövetségesek által felszabadított területre*. Jebb azonnal átlátta ennek „óriási előnyét”. Az intézményes együttműködés óhatatlanul átterjedne Európa keleti felére.⁸¹ A terv megvalósítása egy alapvető előfeltételtől függött. A szovjetek azonnal, nyugati szövetségeseikkel *egyenjogú* szerepet akartak játszani az olasz fegyverszüneti rendszer ellenőrzésében. És éppen ez az, aminek teljesítése lehetetlen volt, mivel a szovjet igény érvényesítése a hadműveletek idején teljesen elfogadhatatlan volt a földközi-tengeri főparancsnokság és a washingtoni közös vezérkar számára. A későbbi tárgyalások és táviratváltások félreértései, kétértelműsége, a burkolt célzások és a ki nem mondott hátsó gondolatok e két egymásnak feszülő, katonai és diplomáciai logika összebékíthetetlen természetéből fakadtak.

A szovjet jegyzékre adott amerikai válasz a közös vezérkar felfogását tükrözte. Elutasította a politikai-katonai bizottság olaszországi fegyverszünetet ellenőrző szerepét, mivel az csorbítaná a közös vezérkarnak engedelmeskedő főparancsnok mindenre kiterjedő parancsadási jogkörét. Ha a bizottságnak hatáskört adnának, a katonai, politikai, gazdasági és közigazgatási ügyekben a hatalomnak „két, egymástól független forrása” lenne. Az „ellenőrzés ilyen megosztása [...] lehetetlen helyzetbe sodorná a főparancsnokot”.⁸² Az amerikai külügyminiszter különbséget tett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság specifikus, végrehajtó funkciója és a politikai-katonai bizottság általános szerepe között. Az utóbbi „nem ren-

⁸⁰ Jebb 1943. szeptember 30-i emlékirata (Functions of the Politico-Military Commission) – PRO FO U 4678/324/70 (35391).

⁸¹ Uo., valamint Standley Hullhoz intézett 1943. szeptember 15-i, 1364. sz. moszkvai távirata – FRUS 1943, I. k. 524.

⁸² Campbell 1943. szeptember 30-i 4389. sz. washingtoni távirata – PRO FO R 9443 és 9505/6447/22 (37309).

delkezhettett teljhatalommal”.⁸³ Rooseveltnél és Churchillnél⁸⁴ egyetértett abban, hogy a „diplomáciát a háború szolgálatába kell állítani”. Elfogadták Macmillan kompromisszumos megoldását, miszerint a hadműveletek kezdeti időszakában, *Róma felszabadításáig*, a főparancsnok vezérletével angol–amerikai Szövetséges Ellenőrző Bizottság irányítja az olasz kormányt. A második szakaszban a hattagú Tanácsadó Bizottságon keresztül kapcsolódnának a szovjetek, a franciák, a görögök és a jugoszlávok a kétoldali ellenőrző bizottsághoz. A hadműveletek befejezése után a hat állam tanácsadó testülete végrehajtó funkciót kapna a fegyverszünet ellenőrzésében az angol rendezőelveknek megfelelően.⁸⁵ Churchill akkor hagyta jóvá a tervet, amikor Eden már útban volt Moszkva felé.⁸⁶ Macmillan Washingtonnal is elfogadtatta – az előbb az amerikai katonai vezetésnek, majd a szovjet kívánságoknak megfelelni igyekvő – javaslatát. Ezt Cordell Hull külügyminiszter a szovjet fővárosban Molotovnak mint hivatalos amerikai kormányálláspontot nyújtotta át.⁸⁷ A nyugati szövetségesek a „teljes” és „egyenjogú” részvétel helyett Olaszországban a szovjeteknek *részleges és alárendelt* szerepet ajánlottak.

A moszkvai külügyminiszteri értekezet (1943. október 18.–november 1.)

A teheráni konferencia előkészítésére a szovjet fővárosban találkozó Cordell Hull, Anthony Eden és a házigazda, Vjacseszlav Molotov angol kezdeményezésre vitatták meg a „három nagy szövetséges politikájának összehangolását Európa egészére nézve”. Majszkij londoni búcsúlatogatása alkalmával kifejtette ki Edennek, hogy a kontinenst *két érdek-szférára* lehetne osztani: a szovjetre keleten és az angol–amerikaira nyugaton. Az egyik lehetőség – állította a nagykövet – az, hogy a szovjeteket

⁸³ Hull 1943. október 8-i 963. sz. távirata Hamiltonnak – FRUS 1943, I. k. 793.

⁸⁴ Rooseveltnél 1943. október 4-i táviratában hangsúlyozta a kérdés megfelelő megoldásának fontosságát, mivel „precedenst jelent a háború folyamán bekövetkező hasonló helyzetek rendezésére”. Churchill 1943. október 8-i válaszában egyetértett ezzel, de mivel Sztálin javaslatát visszautasították, azt sugalmazta: fejezzék ki megértésüket „a szovjet kormány óhaja iránt, miszerint szerepet kívánnak játszani Olaszország ellenőrzésében és remélik, olyan tervet közölhetnek hamarosan velük, mely elvárásait kielégíti”. FRUS, 1943. II. k. 382–384.

⁸⁵ Macmillan 1943. október 6-i emlékirata – PRO PREM 3 241/7.

⁸⁶ Churchill 1943. október 11-i 1592. sz. távirata Edennek Kairóba – uo.

⁸⁷ Hull 1943. október 18-i távirata Washingtonnak – FRUS 1943, I. k. 787.

kizárnák Nyugat-Európából és a Földközi-tengerről, amit hasonló módon viszonzna Moszkva Kelet-Európában. A szovjet kormány azonban nem ezt a megoldást részesíti előnyben: Európát *egy és oszthatatlan* területnek tekintve azt kívánja, hogy a szövetségesek mindegyike fogadja el a „másik érdekeltiségét a kontinens mindegyik részén”. Eden az utóbbi törekvéssel értett egyet: „értekezletünk megtalálhatná azt a formulát, ami a közös akaratot fejezi ki” – fogalmazott.⁸⁸

Az értekezlet harmadik napirendi pontjaként vitatták meg az eredetileg algíri székhelyűnek szánt, politikai-katonai bizottság funkcióját és hatáskörét. Az angol külügyminiszter október 22-én a bizottság olaszországi és összeurópai vonatkozásainak *szétválasztását* javasolta. Macmillan terve alapján a Foreign Office az olaszországi tanácsadó bizottság (*Italian Advisory Commission*) tagsági és feladatkörének fokozatos kiterjesztését irányozta elő. Eden a szovjet indíttatású politikai-katonai bizottság európai szintű, „állandó szervezetként működtetését” tervezte, amely „a háborúhoz kapcsolódó, közös érdeklődésre számot tartó problémákat tisztázná”. Ilyennek tartotta Németország, csatlósai és a felszabadított területek kérdését. London – központi fekvése miatt – az új szervezet székhelye lehetne. A szovjetek ugyanakkor az olaszországi tanácsadó bizottságon keresztül gyakorolhatnák a fegyverszünet ellenőrzését. Az utóbbi – idővel – végrehajtó szervvé változna. „Pontosan mikor?” – kérdezte Molotov. Az olaszországi hadműveletek befejeztével, vagy egyes területeken, ha a főparancsnok többé nem tart igényt a közvetlen, katonai ellenőrzésre, akár előbb is – válaszolta Eden.⁸⁹

Moszkvában a Foreign Office 1943. júliusi rendezőelvei (*Suggested Principles*) újra terítékre kerültek. Mi az összefüggés – érdeklődött Molotov – az e szerint Londonban felállítandó politikai-katonai bizottság és a – korábban az angolok által javasolt – Egyesült Nemzetek európai bizottsága között? A kérdés lényegbevágó, hiszen a felállítandó rendszer szívéből volt szó. Az utóbbi ugyanis európai főhatóságként irányította volna a fegyverszüneti bizottságokat, a szövetséges főparancsnokokat és az Egyesült Nemzetek polgári hatóságait. Eden válaszában az ENSZ-bizottság működésének megkezdését a hadműveletek utáni időszakra tette, hatókörét Németországra korlátozta. Molotov az eredeti angol emlékiratra emlékeztetve cáfolta Eden állításait, aki kénytelen volt beismerni, hogy rendezőelveiket továbbra is érvényesnek tekintik, sőt, a londoni székhelyű bizottságot úgy állította be, mintha ebből „nőtt vol-

⁸⁸ PRO FO N 4977/66/38 (36956).

⁸⁹ FRUS 1943, k. 606.

na ki” („growing out of that document” – fogalmazott). Molotov kormánya nevében a vita lezárásának pillanatában közölte az értekezlet résztvevőivel, hogy „a július 1-i brit emlékiratban javasoltakat *elfogadják*”.⁹⁰ Az angol külügyminiszter kénytelen volt szembenézni Európa három hatalmi irányítását előirányzó tervezetének következményeivel.

A Szovjetunió az európai fegyverszünetek *háromoldalú* ellenőrzésének elvéhez akkor csatlakozott, amikor ennek elfogadása a felállítandó rendszer természetének teljes *felreértését* okozhatta. A szovjetek a rendezőelvetket ugyanis *Olaszországban* gondolták megvalósítani, vagyis ott, ahol a hadműveletek első időszakában *nem* lehettek érvényesek. Olaszországnak a szovjet kormány kulcsfontosságot tulajdonít – mondta Molotov –, mert „ez az első ország, amely megadta magát a szövetségeseknek”, és az ott felmerülő kérdések megoldása „ebből a szempontból a lehető legközvetlenebbül befolyásolja a három nemzet közötti együttműködést”.⁹¹ Eden ígéretet tett arra, hogy a Tanácsadó Bizottság a lehető leghamarabb átveszi a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szerepét, sőt az utóbbi a Tanácsadó Bizottság irányítása alá kerül.⁹² Az angol külügyminiszter szavai azt a hamis képzetet kelthették, hogy a rendezőelveknek megfelelően az olasz fegyverszünet ellenőrzése hamarosan háromoldalú, a szovjeteknek egyenjogúságot biztosító rendszerre alakul. Molotov „nagy elégedettségének” adott hangot, ami az előzmények alapján érthető, de kissé elhamarkodottnak bizonyult.⁹³ Másnap Molotov az „olaszországi főmegbízottak tanácsadó testületének” azonnali felállítását és abba szovjet képviselő kooptálását javasolta, amit nyugati szövetségesei el is fogadtak.

A londoni európai bizottság funkciójának és mandátumának meghatározása már jóval nehezebbnek bizonyult. A szovjet külügyminiszter azt ajánlotta, hogy „haladék nélkül” fogadják el mindkét testület megbízatásának alapjául a július 1-i brit emlékiratot. Eden, mint annak előtte, válaszában megpróbálta *saját előterjesztésük érvényét* az ellenségeskedéseknek véget vető fegyverszünetekre korlátozni, és rámutatott, hogy emlékiratukban nem tettek említést olyan kérdésekről (például a náci csatlós államok béketapogatózásairól), amelyek a londoni bizottság hatáskörébe tarthatnának. Molotov az angol érveket újra a Foreign Office jegyzékének szövegével cáfolta: a Suggested Principles a hadicselekmények befejezése *utáni* időszakra is vonatkoztak. A szovjet külügy-

⁹⁰ Uo. (Kiemelés tőlem – F. M.)

⁹¹ Uo.

⁹² Uo. 611.

⁹³ Uo.

miniszter úgy vélte, a létrehozandó londoni bizottságnak a „fegyverszünet előkészítésére és végrehajtására kell összpontosítania, a július 1-i emlékirat által kijelölt irányban haladva”. Az értekezlet ezt el is fogadta, és résztvevői utasították Visinszkij szovjet, William Strang angol és James Clement Dunn amerikai külügyminiszter-helyetteseket, hogy a két, a londoni és az olasz tanácsadó bizottság mandátumát a Foreign Office európai terve alapján dolgozzák ki.⁹⁴

A moszkvai külügyminiszteri értekezlet október 22-i és 23-i ülésein Molotov az eredeti angol javaslat alapján kért teljes részvételt az olasz fegyverszünet ellenőrzésében. A szerkesztőbizottság munkájának október 29-i vitáján újra ő vetette fel a központi kérdést: a háromoldalú együttműködés a Foreign Office által előterjesztett rendezőelveknek fog megfelelni? A londoni bizottság feladata lesz „a Németországgal és szövetségeseivel kötendő fegyverszünetek előkészítése és rendelkezései végrehajtásának biztosítása”?⁹⁵ A szovjet külügyminiszter nem kapott választ kérdéseire. A két szövetséges testület mandátumát nem tisztázták.

Az 1943. november 1-i titkos jegyzőkönyv előírta londoni székhellyel az Európai Tanácsadó Bizottság létrehozását, amelyet a három nagyhatalom képviselői felváltva elnökölnek. A bizottság feladata „az európai ellenségeskedések befejezéséhez kapcsolódó kérdések vizsgálata és a három kormánynak közösen előterjesztendő ajánlások” megfogalmazása lett. A bizottság a lehető leghamarabb „részletes ajánlásokat” dolgoz ki az európai ellenséges államokra kényszerítendő megadási feltételekre és ezek végrehajtására, figyelembe véve a *július 1-i brit emlékiratot* és az *olasz fegyverszünet végrehajtásánál szerzett tapasztalatot*. A konferencia életre hívta a földközi-tengeri szövetséges haderők főhadiszállásán a négyhatalmi olaszországi tanácsadó bizottságot is (*Advisory Council for Italy*),⁹⁶ hogy tanácsot adjon a három kormánynak és a francia nemzeti felszabadítási bizottmánynak az olasz kérdésekben, és felügyelje a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot (*Allied Control Commission*). Tanácsait a fegyverszünet végrehajtásáról a szövetséges főparancsnoknak adta. Az ellenőrző bizottságot irányító főparancsnok a közös, angol–amerikai vezérkari főnökségtől kapta utasításait. A titkos jegyzőkönyv a hadszíntér állapotától tette függővé, hogy a főparancsnok az ellenőrzési jogkört mikor engedi át a „hatok” tanácsadó bizottságának.⁹⁷

⁹⁴ Uo. 617–621.

⁹⁵ Uo. 621.

⁹⁶ Hatos bizottsággá a jugoszláv és a görög képviselők meghívásával bővült.

⁹⁷ FRUS 1943, I. k. 756–759.

Moszkvában a brit diplomácia diadalra juttatta az európai és az olaszországi Tanácsadó Bizottság létrehozását. A győzelem azonban emlékonynak bizonyult. A titkos jegyzőkönyv aláírása az együttműködés megteremtése helyett későbbi viszályok magvait hintette el. A „Három Nagy” közötti egyezség a bizottságok küldetését pontatlanul, hiányosan és különféle értelmezésekre lehetőséget adó módon határozta meg. Amikor az alapító jegyzőkönyv az olasz megadási okmány végrehajtásának tapasztalatát a londoni bizottság működését irányító elvvé emelte, egyben hivatalosan megerősítette precedens jellegét. A szovjet külügyminiszter által alapul vett Suggested Principles szelleme és a titkos jegyzőkönyv betűje között kibékíthetetlen ellentmondás feszült. A Bizottság nem kapta meg azt a – jegyzőkönyvben szereplő – „teljhatalmat”, amit Roosevelt és Churchill egyaránt határozottan ellenzett. A washingtoni közös vezérkar továbbra is fenntartotta magának a megszállt területek politikai ellenőrzésének jogát, a londoni bizottság szerepét a tanácsadásra korlátozta. A Bizottságnak figyelembe kellett volna vennie a brit rendezőelveket, azok közül is az elsőt, amely a Foreign Office szerint az Egyesült Nemzetek Európai Bizottsága irányító fennhatóságára vonatkozott. Ez az elv a korábbi szovjet politikai-katonai bizottsági javaslatban is szerepelt. Az Amerika, Anglia és a Szovjetunió közötti kezdeti félreértések sora, a londoni bizottságnak adott ellentmondásos megbízás és az olasz fegyverszünet ellenőrzésének gyakorlata közötti eltérés hamarosan egyértelművé vált. A Foreign Office az olasz fegyverszüneti rendszert fokozatosan háromoldalúvá kívánta fejleszteni – viszont az elvek megvalósításának akadályai egymás után bukkantak fel az algíri tanácsadó bizottság és a szövetséges ellenőrző bizottság működési módjában. A szovjetek abban reménykedtek, hogy hamarosan egyenrangú tagokként, teljes döntéshozatali jogkörrel vehetnek részt az olaszországi testületek munkájában. Ami ezután következett, az a várakozásaikból való fokozatos kiábrándulás története: a hadműveletek következő tizenhét hónapjában a földközi-tengeri szövetséges főparancsnok parancsadási előjoga érvényesült a kétoldalú, angol–amerikai fegyverszüneti ellenőrzési bizottság felett.

A háromoldalú olasz fegyverszüneti rendszer bukása

Az angol külügyminiszter 1943. november 19-én Macmillant nevezte ki főbiztosnak az olaszországi Tanácsadó Bizottságba. A Foreign Office diplomatái azt várták, hogy Visinszkij külügyminiszter-helyettes, aki népes kísérettel Algírba indult, folytatja útját Londonba, Bogomolov nagy-

követet bízta meg a szovjet kormány képviselével az olasz ügyekben, ahol az Egyesült Államokat Murphy képviselte. Visinszkij, a sztálini diplomácia Molotov után legfontosabb képviselője, az európai fegyverszüneti rendszerek kialakításáért felelős szovjet politikus, Cadogan nagy bosszúságára Algírban telepedett le.⁹⁸ Visinszkij megérkezése után az első adandó alkalommal, november 30-án az olasz fegyverszünet 37. cikkelyére hivatkozva követelte Solodovnik szovjet tábornok részvételét az angol–amerikai Szövetséges Ellenőrző Bizottságban, mire Massigli francia nagykövet egy francia katonatiszt jelenlétét igényelte. Bedell Smith tábornok ezt azzal utasította vissza, hogy a kérdéses cikkelyt nem ugyanúgy olvassák a földközi-tengeri szövetséges főparancsnokságon, mint Moszkvában.⁹⁹ Okkal, hiszen nem ugyanarról a szövegről volt szó. A szovjet fővárosba küldött angol rejteltávírat megfejtésekor a nagykövetségen hibát követett el a távírársz. A 37. cikkely szövegében a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot az Egyesült Nemzetek képviselőjének (representative of the U. N.) nevében hozták létre, míg a szovjet kormánynak átadott szövegben ez többes számban szerepelt (representatives of the U. N.). A betűhiba a szövetségesek közötti viszonyban félreértést okozott. Amikor Eden és Molotov a külügyminiszteri értekezleten erről tárgyalt, két különböző szövegből indultak ki. Míg az angolok az olaszországi Tanácsadó Bizottságban való szovjet részvétellel próbálták Moszkvát kárpótolni a kétoldalú, angol–amerikai szövetséges ellenőrző bizottságból történő *kizárásukért*, addig a szovjetek, az olasz fegyverszünet nekik átadott szövege alapján, a tanácsadó bizottsági részvételüket a szövetséges ellenőrző bizottsági tagságuk *kiegészítéseként* fogták fel. A szovjetek jóhiszeműen jártak el, amikor az ellenőrző bizottságba küldték képviselőjüket. A Foreign Office ezt csak december elején fedezte fel, amikor az egyik diplomata értesült a Sztálinnak átadott távirat megfejtésének hibájáról.¹⁰⁰ A háromoldalú ellenőrzésben való szovjet részvétel jogossága megfelelt az 1943. július 1-i brit rendezőelvek betűjének és szellemének. A Foreign Office helyreigazítása elkészt. Macmillan, Visinszkij és Murphy a Tanácsadó Bizottság első látogatásán járt már ekkor Olaszországban.

⁹⁸ Visinszkij kíséretében 30 szovjet diplomata és katonatiszt érkezett, míg Guszev londoni szovjet nagykövetnek az Európai Tanácsadó Bizottságban csak egyetlen diplomata beosztottja működött.

⁹⁹ Smith Eisenhower vezérkari főnöke, a reims-i német kapituláció aláírója, 1946-ban moszkvai nagykövet, majd a CIA igazgatója. – Macmillan 2528. sz. távirata a Foreign Office-nak 1943. november 30-án – PRO FO R 12497/6447/22 (37314).

¹⁰⁰ Balfour 1446. sz. moszkvai távirata a Foreign Office-nak 1943. december 3-án – PRO FO R 12677/6447/22 (37315).

Hetekig tartott, amíg Macmillan, Eisenhower segítségével, le tudta győzni az amerikai és az angol hadvezetés, valamint a felszabadított területek polgári ügyeit igazgató közös bizottság (*Combined Civil Affairs Committee*) fenntartásait, amely a Szovjetunió fegyveres erőinek olasz hadszíntéri jelenlétének hiányát a fegyverszünet végrehajtásában való részvétel kizáró okaként kezelte. Rooseveltnem a szovjet, hanem a francia „megfigyelő”, „összekötő tiszt” megjelenését kifogásolta a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban. Márpedig az egyik nem mehetett a másik nélkül: a francia csapatok ugyanis harcoltak Olaszországban. Az amerikaiak visszaautasították a szovjetek igényét, hogy *közvetlen* kapcsolatot létesítsenek a Badoglio-kormánnyal. Képviselőjüknek a szövetséges ellenőrzésből való kizárásával azt is megakadályozták, hogy az olasz fegyverszünet aláírásával megszerzett jogaikat gyakorolják. Visinszkij hevesen tiltakozott az amerikai időhúzás miatt. Macmillan arra a következtetésre jutott, hogy a kérdés megoldása „létfontosságú”, mivel az olaszországi tanácsadó testület sorsa függ tőle.¹⁰¹ 1944. január 22-én a közös vezérkar beleegyezett Solodovnik tábornok ellenőrző bizottsági tagságába, három hónappal kinevezése, és két hónappal a szovjet küldöttség Algírba érkezése után pedig végre elfoglalhatta helyét a testületben. Nemsokára követte őt egy francia összekötő tiszt is, ami az olasz fegyverszüneti ellenőrzés próbaidejében csak megerősítette azt a benyomást, hogy a nyugatiak a szovjet jelenlétet és befolyást a minimálisra igyekeznek szorítani.¹⁰²

A Foreign Office Molotov által elfogadott „elméleti” rendezőelvei és az olaszországi „gyakorlat” között szakadék tátongott. A szovjeteket kizárták az angol–amerikai „klubból”, egy képviselőjük felvétele nem jelenthette a valódi részvételt az ellenőrzésben. Az olaszországi tanácsadó testület nem tölthette be a neki szánt „igazgatási és együttműködési” szerepet, mivel nem rendelkezett hatáskörrel, „lassú és erőtlen” volt.¹⁰³ A „teljes” és „egyenjogú” részvételhez fűzött szovjet remények pár hét alatt füstbe mentek.

Moszkva válasza nem sokáig késett. Visinszkij szövetségesei háta mögött a Badoglio-kormány külügyminisztériumának főtítkárával vette fel

¹⁰¹ Makins algíri, 1944. január 18-i 68. sz. távirata a Foreign Office-nak – PRO FO R 715/48/22 (43823) és R 1735/51/22 (43829). Molotov 1944. január 15-én hívatta Harriman nagykövetet, hogy az amerikai kormányt a kérdés megoldásában sűrgeesse. Lásd Harriman 1944. január 15-i 139. sz. távirata – FRUS 1944, III. k. 1002.

¹⁰² A francia tiszt Sévin tábornok volt, aki 1944. február 18-án lépett a testületbe – FRUS 1944, III. k. 1019.

¹⁰³ Visinszkij Kerr moszkvai angol nagykövetnek 1944. március 13-án; Kerr 1944. március 14-i 691. sz. távirata – PRO FO R 4019/51/22 (43830).

a kapcsolatot.¹⁰⁴ Az érdekegybeesés nyilvánvaló volt. A szovjet kormány – egyenjogúsága demonstrálására – az amerikai és az angol korlátozásokat óhajtotta megkerülni az olasz kormánnyal történő érintkezésben, míg Badoglio az elszigeteltségéből kívánt kitörni. A szovjet külügyminiszter-helyettes 1944. február elején visszatért Moszkvába. Helyét az algiri tanácsadó bizottságban Bogomolov nagykövet vette át, aki március 4-én közölte Badoglióval: Prunas kérése alapján a szovjet kormány kész felvenni a „hivatalos kapcsolatokat” Olaszországgal és diplomáciai képviselők cseréjét elfogadni, amennyiben ezt a kérést az olasz kormány írásban terjeszti elő. A kezdeményezés a királyi kormányra hárult. A március 6-án benyújtott olasz kérésre Bogomolov 11-én kedvezően válaszolt. Prunas március 9-én úgy tájékoztatta Samuel Rebert, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság politikai szekciójának amerikai igazgatóját, hogy a „szovjet kormány nyilvánította készségét az olasz kormánnyal történő diplomáciai kapcsolatfelvételle”.¹⁰⁵ A külügyminisztérium főtitkára kétszeresen fordította el a valóságot. Egyrészt a szovjet nagykövet „hivatalos” és nem diplomáciai kapcsolatfelvételtől beszélt, másrészt Badoglio, és nem Moszkva kezdeményezett. A nyugati szövetségesek az olasz verziónak hittek. A Foreign Office azonnal felismerte, hogy a szovjet lépés alapjaiban rendítette meg az olaszországi fegyverszüneti ellenőrzés rendszerét. Macmillan aggódott, hogy a Szovjetunió az olasz félszigetet „megpróbálja politikai hadműveletei támaszpontjaként felhasználni a Balkán, és különösen Jugoszlávia irányában”.¹⁰⁶ Visinszkij hiába védekezett szövetségesi vádjával szemben azzal, hogy a fegyverszüneti rendszerben a szovjeteknek biztosított egyenlőtlen helyzetet kívánták helyrebillenteni, a király és Badoglio, valamint a hat antifasiszta párt (köztük Togliatti kommunistái) közötti egységet és együttműködést megteremteni. Az angolok és az amerikaiak viszont a szovjet lépésben az olaszországi tanácsadó bizottság által megtestesített fegyverszüneti rendszer visszaállítását látták.¹⁰⁷ Churchill a Badoglio-kormány szovjet elismerését üdvözölte,¹⁰⁸ mivel Roosevelttel szemben igazolta olaszországi politikáját, de a Foreign Office Moszkvába küldött távirata a szovjet lépést mint „a tanácsadó bizottság és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság teljes

¹⁰⁴ Visinszkij és Renato Prunas találkozóra 1944. január 9–10-én Nápolyban került sor.

¹⁰⁵ FRUS 1944. III. k. 1038–1039.

¹⁰⁶ Macmillan 1944. március 10-i 408. sz. távirata Algírból – PRO FO R 3880/51/22 (43830).

¹⁰⁷ Guszev londoni és Gromiko washingtoni szovjet nagykövet 1944. március 19-i jegyzéke, Visinszkij 1944. március 30-i cikke az olasz kérdésről az *Izvesztyiában* – FRUS 1944, III. k. 1062–1065.

¹⁰⁸ 1944. március 10-i feljegyzése Edennek és a vezérkari főnöknek – PRO FO R 4328/51/22 (43830).

aláadását” kifogásolta.¹⁰⁹ A tiltakozás hiábavalónak bizonyult. Az olasz-szovjet kapcsolatfelvételt 1944. március 13-án nyilvánosságra hozták, és ezzel létrejött a *fait accompli*, a szövetségesek kész tény elé kerültek.

Az amerikai külügyminisztert nem kötelezték az angol kormány korábbi kötelezettségvállalásai a Badoglio-kormány támogatására és a szovjetek olasz fegyverszüneti rendszerhez való társítására. A State Department a közös vezérkar álláspontját védelmezve nem fogadta el, hogy „Olaszországban a szövetséges ellenőrző rendszeren kívül szovjet képviselőt működjön”. Azzal érvelt, hogy a rendszert „gondosan tervezték meg, állították és építették fel katonai eszközként és katonai igényeknek megfelelően [...] a hadszíntéri főparancsnok főhatóságát megtestesítve, az olaszországi szövetséges hadműveletek védelmére. A főhatóság az olaszországi hadszíntéren továbbra is a főparancsnok előjoga. Ezen jottányit sem változtathat az olasz kormány és az egyik szövetséges kormány közötti megegyezés.”¹¹⁰ A szovjet kormány ennek ellenére kinevezte Kosztyljevet szovjet képviselőnek Badoglio kormánya mellé, Pietro Quaroni, a kabuli olasz követ pedig Moszkvába utazott. A nyugati szemrehányásoknak mégis mérséklő hatásuk lett. Az olasz kormány szovjet elismerésével a – moszkvai külügyminiszteri értekezleten elhatározott – háromoldalú olaszországi fegyverszüneti rendszer bukása egyértelmű lett, de ennél a sztálini Szovjetunió nem mert továbbmenni. Macmillan attól tartott, hogy a szovjet elismerés a felszabadított Olaszországgal szemben új politika kezdetét jelenti. Önálló, a kapcsolatfelvételt a szovjet befolyás kiépítésére használó politikát, amely az 1943. decemberi szovjet–csehszlovák szerződés mintájára szövetséget ajánl, vagy garantálja az olasz határt Jugoszláviával szemben, esetleg megadja Olaszországnak a co-belligerens státust.¹¹¹ Ám ha volt is ilyen szovjet szándék, szövetségesi reakcióját látva Moszkva megváltoztatta elhatározását. Macfarlane, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság brit elnöke figyelmeztette Badogliót, Macmillan pedig Bogomolovot, hogy az „olasz kormánynak nincs joga semmilyen kötelezettséget vállalni idegen, szövetséges vagy semleges hatalommal szemben, a legfelsőbb főparancsnok hozzájárulása nélkül, akihez a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül kell fordulni”.¹¹² Eden nem a fegyverszünetet használta hivatkozási

¹⁰⁹ Foreign Office 1944. március 12-i 691. sz. távirata – PRO FO R 3880/51/22 (43830) és FRUS 1944, III. k. 1046.

¹¹⁰ Hull Harrimannak küldött 1944. március 16-i 602. sz. távirata – FRUS 1944, III. k. 1057–1059.

¹¹¹ Macmillan 1944. március 26-i 34. és 35. sz. táviratai – PRO FO R 4838 és 4839/51/22 (43830). Prunas és Bogomolov 1944. március 19-i beszélgetéséről lásd FRUS 1944, III. k. 1069–1070.

¹¹² Macmillan 1944. március 26-i 33. és 35. sz. táviratai – PRO FO R 4837 és 4839/51/22 (43831).

alapként, mert az a három nagyhatalmat egy szintre helyezte, hanem a „megszálló erők főparancsnokának azon jogát, hogy katonai biztonsági okok miatt ellenőrizze a megszállt terület és külállamok kapcsolatait”.¹¹³

*

A Foreign Office alig egy évvel e „fordulat” előtt vázolta fel az „egész Európára alkalmazandó egységes rendszerét”, amely a „Három Nagy” közös felelősségén alapult az ellenséges területek megszállásában. Kilenc hónappal korábban adta át rendezőelveit az angol kormány a szovjeteknek, hogy a kölcsönösség alapján viszonylagossá tegyék a megszálló hadseregek politikai súlyát a fegyverszünetek aláírását követő időszakban. Molotov 1943 októberében, a moszkvai külügyminiszeri értekezleten fogadta el a javaslatot. Az olasz fegyverszünetek hozták felszínre az angol európai terv belső ellentmondását, ami a katonai követelmények és a Foreign Office politikai megfontolásai között feszült. 1944 tavaszán azok a brit diplomaták, akik Kelet-Közép-Európa szovjet megszállása utáni jövőjére gondolva fogalmazták meg terveiket, az amerikai és az angol hadvezetés nyomására a korábbival homlokegyenest *ellenkező* elvet érvényesítettek. A katonai megszálló a felelős azért a területért, amelyen csapatai tartózkodnak – állította Eden –, külső hatalom ebbe nem szólhat bele.

A nyugati szövetségesek reakciója a szovjetek „emancipációs” törekvésére Moszkvában azt a benyomást erősítették meg, hogy az olasz félsziget az angolszászok „vadászterülete”. A moszkvai külügyminiszeri találkozó egyezményeinek végrehajtási módja, és az olasz fegyverszüneti rendszer működése ezt a benyomást meggyőződéssé érlelték. A szovjetek hallgatólagosan elfogadták Olaszországban a nyugati befolyást, és levonták az ebből adódó következtetéseket. Pedig Sztálin 1943 augusztusában még a „Három Nagy” egyenrangúságán alapuló rendszert képzelte el (és fogadott el) Olaszországban. Hét hónappal később, 1944 március–áprilisában Zsukov és Konyev marsall csapatai elérték a Prut folyót és a Kárpátokat, Románia határait...

¹¹³ Eden 1944. március 23-i 421. sz. távirata – PRO FO R 4547 és 4665/51/22 (43830).